MADELEINE LÖFMARCK och SUZANNE WENNBERG, Straffansvar, 3. uppl., Stockholm 1991, Juristförlaget (139 s.). ISBN 91-7598-497-0.

Enligt förordet är detta arbete en omarbetad utgåva av ett kompendium med samma titel och av samma författare. Den närmast föregående upplagan var en omarbetning och utvidgning av ett kompendium, författat av Madeleine Löfmarck och grundat på en av henne hållen föreläsningsserie över straffrättens allmänna del.

Ämnet för kompendiet eller läroboken — hur man nu vill kalla arbetet, som har utseende av en bok — är alltså straffrättens allmänna del, dock inte hela denna del. Det straffrättsliga reaktionssystemet har i princip lämnats utanför. Boken handlar huvudsakligen om den svenska straffrättens allmänna regler om brotten. I den mån allmänna regler om brott utanför brottsbalken, i specialstraffrätten, har utbildats, beröres även dessa regler.

Som inledning ges en kort historisk tillbakablick över svensk strafflagstiftning omfattande tiden från och med 1734 års lag. Även de två första kapitlen utgör ett slags inledning. Sålunda handlar kap. 1 om straffteorier samt kap. 2 om legalitetsgrundsatsen och straffrättens källor. Kapitlen 3-5 omsluter bokens huvudinnehåll, som är de allmänna förutsättningarna för att ett brott skall föreligga och därmed de materiella förutsättningarna för inledande av rättegång och ådömande av straff eller annan påföljd för brott, eventuellt särskild s. k. rättsverkan av brott, t. ex. förverkande av viss egendom.

I kap. 3 (Brottsbegreppet) behandlas de allmänna brottsrekvisiten, objektiva och subjektiva, i kap. 4 (Allmänna objektiva ansvarsfrihetsgrunder) betydelsen av samtycke, nödvärn och nöd m. m. samt i kap. 5 (Osjälvständiga brottsformer) dels allmänna regler rörande förstadier till de i teknisk mening fullbordade brotten, dvs. regler angående förberedelse, stämpling och försök till brott, dels de allmänna bestämmelserna om medverkan till brott. I kap. 6 ges som avslutning en översikt av reglerna om tillämpning av svensk straffrätt vid svensk domstol på brott, som har begåtts utanför det svenska territoriet.

I arbetet Straffansvar har författarna i det stora hela kunnat röra sig på banade vägar. Uppgiften har väsentligen varit att ordna, sovra och sammanfatta ett stort material, kort sagt att disponera och referera, allt med sikte på att göra framställningen klar, lättillgänglig och väl anpassad till behovet av tentamenskunskaper i den juridiska grundexamen. Allt detta måste ha krävt ett drygt arbete. En mera självständig insats har varit att i framställningen foga in och kommentera en mängd av prejudicerande rättsfall, de allra flesta från de sistförflutna 35 åren.

Som helhetsomdöme kan sägas, att författarna har skilt sig från sina uppgifter på ett mycket förtjänstfullt sätt. Redogörelserna är i både stort och smått väldisponerade och för sitt ändamål lagom utförliga. Språket är god svenska, stilrent och ledigt. Kort sagt fyller boken högt ställda pedagogiska anspråk.

Kommentarerna i det följande är delvis föranledda av avvikande meningar på några ej alltför betydelsefulla punkter. I övrigt består de mest av personliga reflektioner, som jag har känt lust att lägga fram för

att ytterligare belysa ämnet utan att detta är att fatta som en kritik av bokens innehåll.

I inledningen kunde (s. 8) på tal om strafflagberedningens förslag till skyddslag (SOU 1956:55) ha nämnts, att termen straff var utmönstrad i detta. Straffrättsreformatorn Karl Schlyter ville ju ”avskaffa straffet” och över lag ersätta det med resocialiserande behandling. I förslaget kvarstod termen brott, vilket är av intresse för frågan om hur det legala begreppet brott lämpligen bör bestämmas.

Den koncentrerade översikten över straffteorierna i kap. 1 är skickligt gjord. Straffteorierna brukar definieras som teorier om straffets ändamål, men författarna invänder med rätta, att de rena vedergällningsteorierna är något annat, nämligen teorier om straffets rättsgrund (ordet rätt därvid taget i naturrättslig eller etisk mening). Detsamma kan sägas om de äldre ej omnämnda teorier som sökte straffets rättsgrund i samhällsfördraget, bland dem Rousseau’s teori. Frågan är emellertid, om inte också de relativa straffteorierna, som ser straffets ändamål i allmän- eller individualprevention, i grund och botten är teorier om straffets (och skyddsåtgärdens) rättsgrund. Är det inte enligt dessa teorier faran för nya brott som ”rättfärdigar” ingreppen, som gör att samhället ”med gott samvete” kan tillfoga brottslingarna det lidande som samhällets skydd kräver? Hur man än vänder sig, kommer man inte ifrån de brännande frågorna om skuld och ansvar inte bara hos dem som begår brott utan också hos dem som utformar kriminalpolitiken. I slutet av kapitlet kommer författarna in på den omsvängning i det kriminalpolitiska tänkandet som representeras av s. k. nyklassicism. Som ett utslag av denna nämnes de nytillkomna kapitlen 29 och 30 i brottsbalken om straffmätning och påföljdsval, i vilka det centrala begreppet är (en gärnings) straffvärde. Man kan fråga sig, vad som är nytt och vad som är klassiskt i detta begrepp, med andra ord vad som är ”des Pudels Kern”. Författarna går förbi denna punkt.

Även utläggningen av legalitetsgrundsatsens innebörd i kap. 2 är välgjord. Bland andra rättssäkerhetsgarantier framhäves den viktiga regeln att bevisbördan i brottmål helt åvilar åklagaren. I anslutning därtill har (s. 27) två skilda men närbesläktade rättsstatsprinciper råkat bli sammanslagna under beteckningen ”in dubio mitius”. Den ena, som ofta uttryckes med dessa latinska ord, är en praktisk konsekvens av legalitetsprincipen och innebär, att man vid tvivelsmål om ett straffbuds språkliga omfång bör välja den för den enskilde mildaste tolkningen. Den andra principen är en bevisprövningsprincip, som säger, att man i tvivelsmål om styrkan hos en bevisning hellre bör fria än fälla. Den senare principen brukar uttryckas med orden ”in dubio pro reo”.

I början av kap. 3 konstateras, att det är omöjligt att fixera ett brottsbegrepp, som anger vilka slags beteenden som enligt sakens natur bör beläggas med straff. Doktrinens försök att bestämma ett dylikt materiellt brottsbegrepp har varit misslyckade och kan betraktas som övergivna. Författarna nöjer sig därför med den numera vanliga formella brottsdefinitionen, enligt vilken brott är gärningar, på vilka enligt lag kan följa straff, eller, med författarnas ord, vilka är rättsfakta för rättsföljden straff. Författarna hänvisar också till brottsbalken 1:1.

Mot detta sätt att bestämma begreppet brott kan väl från pedagogisk synpunkt ingenting invändas. Från vetenskaplig synpunkt torde det ställa sig annorlunda. Att definiera brott som straffbelagda gärningar är enligt min mening att gå en onödig omväg, som döljer den verkliga karaktären hos straffbuden både i och utanför brottsbalken. Ett brott i abstrakt mening är en gärningstyp, som av lagen direkt eller indirekt förklaras vara ett brott. I förslaget till skyddslag, vilket har nämnts i det föregående, hade termen straff slopats men inte termen brott, och därför måste det utan förmedling av ordet straff på något sätt utmärkas i lagen, vilka gärningar som skulle anses vara brott. I det allmänna föreställningssättet har emellertid brott och straff varit oskiljaktigt förbundna med varandra. Detta förklarar den numera vanliga formella brottsdefinitionen, som har påverkat formuleringen av brottsbalken 1:1.

Under min verksamhet i allmän rättslära föreslog jag för omkring trettio år sedan ordet kvalifikationsregel som beteckning för en viss typ av rättsregler eller, om man så vill, rättsregelfragment. Om detta ords vidare öden har jag skrivit en artikel i Tidsskrift for Rettsvitenskap (1991 s 42 ff.). Jag anser ordet vara ett nyttigt hjälpmedel för förståendet av de många sammanhangen inom en rättsordning och av funktionen hos en mängd juridiska termer, som inte i sträng mening betecknar, denoterar, någonting utan saknar realreferens men dels har en sammanbindande funktion i rättssystemet dels väcker didaktiskt och rättspolitiskt värdefulla och för rättslivet oumbärliga associationer. I praktiken kan man inte välja dem godtyckligt och inte heller ersätta dem med t. ex. sifferkombinationer, vilket dock i teorin vore möjligt.

Brott i juridisk mening är vad jag kallar en rättslig kvalitet, en tänkt (”metafysisk”) egenskap hos en mänskligt beteende. Termen brott sammanbinder straffbuden med många rättsregler för verksamheten hos polis, åklagare och domstolar. Viktigast av dem är rättegångsbalkens regler om handläggning av brottmål. En annan sida av ordet brott, och en mycket viktig sådan, är att det har en mer eller mindre stark biton av klander och efter omständigheterna väcker känslor av ogillande, förkastande, fördömande eller avsky. (Jfr indelningen av brotten enligt tysk rätt i Verbrechen, Vergehen och Übertretungen och enligt fransk rätt i crimes, délits och contraventions.)

Begreppet brott i abstrakt mening — om man kan tala om ett begrepp — innefattar i sig en växlande mängd av underbegrepp eller mera ”specificerade” rättsliga kvaliteter. Sådana underbegrepp är t. ex. stöld, bedrägeri, förskingring. I brottsbalken 8:1, 9:1 och 10:1 förklaras en gärningstyp vara stöld, en annan bedrägeri och en tredje förskingring. Vart och ett av straffbuden implicerar alltså två kvalifikationsregler, en med den allmänna rättsföljden brott och en med den speciella rättsföljden stöld, bedrägeri och förskingring respektive. Kvalifikationsregler av det senare slaget förutsätter alltså brottsbenämningar, och sådana har under senare årtionden blivit allt vanligare i svensk strafflagstiftning. Genom brottsbenämningarna kvalificeras eller rubriceras i någon mån även gärningsmannen, eftersom en gärning förutsätter någon som utför den, men tonvikten lägges på gärningen. Den nutida svenska straffrätten

är en ”Tatstrafrecht” och inte, såsom landskapslagarnas eller Hitlertysklands, en ”Täterstrafrecht”.

I domslutet i en brottmålsdom kommer såväl den speciella kvalifikationsregeln, när en sådan finnes, som påföljdsreglerna till användning. Den tilltalade dömes inte blott till en viss påföljd utan också ”för” ett visst brott, t. ex. för grovt bedrägeri, vilket i och för sig kan vara kännbart. I äldre domar förekom ofta vid brist på brottsbenämning sådana uttryck som ”för vad han sålunda låtit komma sig till last”.

Inte heller det juridiska begreppet straff kan i egentlig mening definieras, dvs. substitueras av två eller flera andra begrepp. I äldre doktrin gjordes försök till definitioner av ett materiellt straffbegrepp, t. ex. en sådan som att straff är ”samhällets rättvisa vedergällning för ett begånget brott”. Denna beskrivning definierar det juridiska straffets idé, sådan som den ofta uppfattas, och är såtillvida riktig. Den tillhör emellertid rättsideologin (”rättsmetafysiken”) och inte juridiken såsom vetenskap i modern mening (närmare härom i mitt arbete Åtalspreskription, 1956, s. 33-40). Även de juridiska termerna straff och påföljd tjänstgör som förbindelselänkar i det straffrättsliga regelsystemet, liksom termerna böter, fängelse, disciplinstraff för krigsmän, villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård (se brottsbalken 1:3).

I den första delen av kap. 3 erinras om de straffskärpande s. k. objektiva överskotten vid åtskilliga brott enligt 1864 års strafflag (s. 30). Dessa överskott förvandlades 1937 till culpaöverskott.

I underavdelningen om brottets objektiva sida skiljes mellan effektbrott och handlingsbrott (s. 31). Farebrotten samordnas inte med dessa kategorier. I stället hänföres brott med konkret fara till den förra av dem och brott med abstrakt fara till den senare (se även schemat på s. 45). De två grupperna av farebrott har dock mera gemensamt med varandra än med endera av de förstnämnda två grupperna. Inte ens den konkreta faran är någon verklig effekt. Det hade varit naturligare att på traditionellt sätt behandla farebrotten som en grupp mellan de båda övriga.

Som exempel på speciella brottskonstruktioner nämnes (s. 32) brotten människorov (brottsbalken 4:1) och olaga frihetsberövande (brottsbalken 4:2) samt narkotikabrott av typ innehav. Dessa brott karakteriseras som perdurerande brott. Denna benämning passar bra på de två första fallen men mindre bra på det tredje. Enligt beskrivningarna i lagen består brottet i de två första fallen i ett momentant handlande men i det sista av ett i tiden utsträckt förhållandesätt. Doktrinens vanliga benämning på brott av den tredje typen är delictum continuum. För min del har jag föreslagit benämningen kontinuerligt brott. Båda typerna av brottsbeskrivning har var på sitt sätt givit upphov till problem rörande tillämpningen av bestämmelserna om brottspreskription (se mitt a. a. s. 129 f. och s. 161 f.).

Där författarna under rubriken effektrekvisit skiljer mellan skaderekvisit och farerekvisit och som exempel på det förra slaget anför kraven på ekonomisk skada vid många förmögenhetsbrott i brottsbalken kap. 8-11 (s. 33), vill jag sätta ett frågetecken. Som ”skada” vid t. ex. bedrägeri eller förskingring skall enligt lagmotiven räknas redan ”en beaktansvärd fara

för slutlig förlust" (SOU 1940:20 s. 48 f.). Skaderekvisitet är alltså här i själva verket ett farerekvisit (jfr mitt a. a. s. 190 ff.).

I avsnittet om underlåtenhetsansvar (s. 37 ff.) tangerar författarna ett på sin tid synnerligen eldfängt ämne, nämligen spörsmålet om den rätta metoden för avgränsningen av de s. k. oäkta underlåtenhetsbrotten.

Det är allmänt erkänt, att det finns ett behov av att kunna bestraffa underlåtenhet att avvärja en "brottseffekt", när underlåtenheten ter sig lika klandervärd som ett orsakande av effekten genom handling. Å andra sidan har det också rått enighet om att en sådan underlåtenhet i stor utsträckning måste lämnas straffri av hänsyn till allmänt rättsmedvetande. Krav på adekvat kausalitet eller motsvarande sammanhang mellan underlåtenhet och effekt har ansetts vara otillräckligt på beteendets objektiva sida. Försöken att finna den därutöver nödvändiga begränsningen av ansvaret resulterade i den s. k. pliktläran, enligt vilken man blir ansvarig för underlåtenhet att förhindra en skadlig effekt endast när man har haft en juridisk plikt att handla. Det räcker inte med en enbart moralisk plikt, har man sagt. Pliktläran hävdades av bland andra Johan Thyrén i "Principerna för en strafflagsreform, II", 1912. Thyrén försåg pliktläran med modifikationen, att den juridiska plikten att handla måste ha en viss "intensitet" för att grunda straffansvar.

Straffbar underlåtenhet enligt straffbud för effektdelikt var ett av de ämnen som i början av 1920-talet debatterades i en häftig skriftväxling mellan Vilhelm Lundstedt och Johan Thyrén. Krigsförklaringen gavs av Lundstedt genom dennes skrift "Principinledning. Kritik av straffrättens grundåskådningar", 1920. Striden väckte stor uppståndelse och delade snart sagt Sveriges hela juristkår i två läger. Då ingendera sidan ville ge vika, kom resultatet av munhuggningen att likna utgången av sjöslaget vid Femern 1644: "Mörkret skilde de stridande, vilka båda tillskrevo sig segern" (Odhner, Fäderneslandets historia). För min del kan jag inte finna annat än att Lundstedts kritik blev nedgörande för teorin om underlåtenhetens kausalitet och läran om en juridisk plikt att handla såsom grunder för de oäkta underlåtenhetsbrotten. Grunderna är andra. Kritiken fortsattes senare av Axel Hägerström i en uppsats "Om svikligt förtigande såsom straffbart efter 22:1 SL" (SvJT 1939 s. 311 ff.).

I läroboken Straffansvar behandlas spörsmålen om de oäkta underlåtenhetsbrotten med en försiktig tillämpning av pliktläran (s. 42 ff.) utan att författarna går in på dennas teoretiska svaghet. Den Hägerström-Lundstedtska kritiken omtalas inte. Från pedagogisk synpunkt är väl inte så mycket att säga om detta, men en hänvisning till litteratur i ämnet hade haft sitt värde. Det finns kunskapstörstande läsare.

I avsnittet om kausalitet omnämnes som sig bör den s. k. betingelseteorin, som är ett gammalt tvisteämne i rättsvetenskapen. "Betingelseteorin är inte användbar i sådana situationer, då flera samtidigt och självständigt verkande orsaker föreligger", skriver författarna (s. 47) och anför exemplet att A skjuter en person i huvudet samtidigt som B skjuter honom i hjärtat. Detta är från författarnas utgångspunkter riktigt. För min del uppfattar jag inte den filosofiska betingelseteorin som ett element i en handlingsprincip utan som ett medel att tydliggöra verklig-

hetssammanhang. I citatet ovan talas om ”orsaker”. Om exempel som det anförda brukar det sägas, att varderas handling är ”tillräcklig orsak” till effekten. Kritikerna av ”betingelseteorin” har förbisett, att begreppet tillräcklig orsak inte kan definieras utan hjälp av begreppet betingelse (”conditio sine qua non”). Tillsammantagna är A:s och B:s handlingar en betingelse för effekten, eftersom denna uteblir, om båda handlingarna tänkes bort. Vidare är enderas handling en hypotetisk betingelse för effekten. Om inte också B hade handlat, skulle A:s handling ju ha varit en betingelse för effekten, och vice versa. Att A och B båda ”anses” ha orsakat offrets död är bara en omskrivning för att man finner varderas handling vara lika straffvärd som vanligt orsakande av effekten. Betingelsebegreppet gör på liknande sätt tjänst även vid beskrivning av mera komplicerade ”orsakssammanhang”.

Under rubriken Konkurrens förklaras skillnaden mellan brottskonkurrens och lagkonkurrens (s. 50 f.). Däremot säges ingenting om den vanliga distinktionen mellan reell och ideell brottskonkurrens. Detta är en lucka. Vid reell konkurrens föreligger flera brottsliga handlingar till samtidig bedömning. Om flera brottsliga handlingar är likartade, kan de dock under vissa omständigheter utgöra ett enda brott, såsom mycket riktigt påpekas i boken. Vid typisk ideell brottskonkurrens föreligger en enda handling, som formellt låter sig subsumeras under två eller flera straffbud, men detsamma är förhållandet vid lagkonkurrens. Ideell konkurrens och lagkonkurrens är egentligen inte två olika slag av konkurrens mellan straffbud utan två olika sätt att bestämma straffskalan för brottsligheten. Vid det ena sättet, kallat lagkonkurrens, sammansättes straffskalan av det högsta förekommande minimum och det högsta förekommande maximum i något av straffbuden. Vid det andra sättet, kallat ideell konkurrens, tillämpas liksom vid reell konkurrens bestämmelserna i brottsbalken 25:5 eller 26:2, varvid ett förhöjt straffmaximum enligt endera bestämmelsen kommer att gälla jämte det högsta förekommande minimum i något av straffbuden. Boken borde ha givit fylligare upplysningar om de synpunkter som avgör valet mellan lösningen lagkonkurrens, särskilt av typen konsumtion, och lösningen ideell brottskonkurrens. Angående s. k. straffria efterhandlingar (s. 52 f.) kunde ha framhållits, att ”rekvisituppfyllande” handlingar, som normalt konsumeras av ett föregående brott, kan ”leva upp” som självständiga brott, om det föregående brottet preskriberas (se mitt a. a. s. 190 ff.) eller eljest inte är åtalbart.

I sammanhang med begreppet eventuellt uppsåt beröres under rubriken Uppsåtsbegreppet det fall att en gärningsman fälles för ett uppsåtligt effektbrott, emedan han i vart fall har förhållit sig helt likgiltig till effekten (s. 61). Ett sådant medvetet ställningstagande till en icke eftersträvad och såsom osäker föreställd effekt torde i doktrinen ha varit den ursprungliga formen av dolus eventualis, ibland karakteriserad med orden ”in Kauf nehmen”. Den kan sägas innebära, att gärningsmannen själv har gjort ett hypotetiskt prov och inte ryggat tillbaka vid tanken på effektens inträde. Denna grad av uppsåt är uppenbart starkare än eventuellt uppsåt i vedertagen form och inte alls så problematisk som det senare.

I avsnittet om oaktsamhetsbegreppet redogöres för principerna för culpabedömning i olika fall. Som bekant sker denna som huvudregel genom att man i gärningsmannens ställe tänker sig en normalt aktsam person, dock i vissa avseenden försedd med gärningsmannens individuella egenskaper, och frågar sig, hur denna person skulle ha handlat. Från denna huvudregel ges undantag. Enligt boken kan det vara oaktsamt att försätta sig i en situation som förutsätter egenskaper, vilka man saknar (s. 63). Undantagen borde ha utvecklats närmare. Ämbets- och tjänstemän, läkare m. fl. funktionärer undgår inte culpaansvar på grund av brister i erforderlig kompetens, oavsett om dessa har förelegat från början eller ej. Det räcker t. ex. inte alltid, att en läkare ännu har den kompetens som fordrades vid hans debut i yrket. Han måste också följa med utvecklingen i sitt fack.

Efter behandlingen av det subjektiva brottsrekvisitet kommer författarna (s. 69 ff.) in på den närliggande frågan, huruvida eller när det för straffansvar kan krävas, att den handlande har känt till att hans handling var i princip brottslig. Frågan brukar formuleras som ett problem om betydelsen av rättsvillfarelse i straffrätten. Problemet hör till det oklaraste och mest svårbemästrade i hela straffrättsläran. I läroboken Straffansvar visar sig detta med all önskvärd tydlighet, vilket bör räknas författarna till förtjänst. Måste man inte till slut undra, om det inte döljer sig ett eller flera grundläggande fel i doktrinens försök att komma till rätta med problemet? Själv har jag gjort ett nytt försök att komma problemet inpå livet i en nyligen utkommen liten skrift med titeln "Problemet rättsvillfarelse i straffrätten" (Lund 1992, Studentlitteratur, 41 s.). I denna gör jag inte anspråk på att ha funnit några enkla patentlösningar, utan min ambition har främst varit att hyfsa problemställningen.

I förklaringarna till den mycket svårbegripliga bestämmelsen i brottsbalken 1:2 st. 2 om ansvar för gärning begången under rus (s. 75) har två meningar om den som utan eget förvållande tillfälligt var från sina sinnens bruk blivit oklart formulerade och bör lyda: Det betyder, att han kan fällas till ansvar för brott *endast* om han på vanligt sätt uppfyller de objektiva och subjektiva brottsförutsättningarna. BrB 1:2 st. 2 kan *i detta fall* inte tillämpas för att reparera någon eventuell brist på den subjektiva sidan.

Kap. 4 (Allmänna objektiva ansvarsfrihetsgrunder) börjar (s. 78) med en schematisk uppställning av de särskilda frågor om materiella brottsförutsättningar som en åklagare i tur och ordning bör ställa sig, när han överväger, om han skall åtala någon för ett brott av ett bestämt slag. Uppställningen bör enligt min mening justeras på följande sätt:

Svaret Nej på fråga 2 (”Föreligger subjektiv täckning?”) skall ge det angivna resultatet ”Åtalet ogillas” men inte mer. Den tillagda bisatsen skall alltså utgå. Medverkansansvar kan ju inte drabba någon annan i det fall att någon objektiv ansvarsfrihetsgrund är tillämplig på huvudpersonen (=svaret ja på fråga 3), jfr boken s. 122. Fråga 3 bör lyda: Är någon objektiv eller subjektiv ansvarsfrihetsgrund tillämplig? Fråga 4 och slutsatsen vid jakande svar på denna bör utgå.

I den förklarande texten (s. 79) hade bort sägas något om existensen av självständiga subjektiva ansvarsfrihetsgrunder (se brottsbalken 24:5 st. 1 och 15:4 st. 2; samma betydelse har stundom tillmätts ursäktlig rättsvillfarelse). (Om ansvarsfrihetsgrunden i brottsbalken 15:4 st. 1 står på s. 38, att den ”inte kräver subjektiv täckning”. Författarna har menat, att den saknar subjektiv motsvarighet.)

Framställningen av läran om samtycke som ansvarsfrihetsgrund är klar och koncis. Det framhålles, att brottstyper som förutsätter frånvaro av samtycke, t. ex. stöld och andra olovliga tillgrepp, ingenting har att göra med denna lära. Här kunde tilläggas, att ett med ”fel” behäftat samtycke kan göra handlingen till ett annat brott, eventuellt bedrägeri eller ocker. Utanför den allmänna samtyckesläran faller också frågan om betydelsen av samtycke till sådana handlingar som dessförutan skulle vara urkundsförfalskning. Boken ger här den sällan påträffade riktiga förklaringen till den ansvarsbefriande verkan av samtycke från den vilkens namn tecknas på urkunden. Samtycket kommer här inte från en bärare av det straffskyddade intresset. I boken tillfogas också den skarpsynta och upplysande reflektionen, att samtycket i detta fall ger inte bara en tillåtelse utan också en behörighet och alltså är ett slags fullmakt (en ”kompetensakt”).

I kap. 5 (Osjälvständiga brottsformer) analyserar författarna vad de kallar de allmänna bestämmelserna om förberedelse, stämpling och försök till brott samt om medverkan till brott, allt i brottsbalken 23 kap. Framställningen i dessa delar är i sak invändningsfri. Det synes mig ha varit lämpligt att inledningsvis närmare utveckla det som i korthet har sagts på s. 28 f. om det tekniska begreppet fullbordat brott, som ju skiljer sig starkt från lekmannens föreställning om ett brotts fullbordan. En konsekvens härav är, att även begreppen försök och förberedelse i brottsbalkens mening kräver en närmare förklaring, gärna belyst med exempel.

Det som skedde genom 1942 års reglering av förberedelse och försök till brott var, att antalet förberedelse- och försöksbrott ökades samt att gränserna omkring dessa brottstyper blev klarare markerade i lag än förut. Eftersom dessa förstadier till fullbordade brott, såsom också framgår av boken, i många fall är straffria även inom brottsbalkens område, är det något oegentligt att tala om allmänna bestämmelser om straff för försök och förberedelse. Den begagnade lagstiftningstekniken är för övrigt inte den enda möjliga, kanske inte heller den idealiska. I sina viktigaste delar kunde bestämmelserna i fråga ha skrivits som legaldefinitioner av begreppen förberedelse, stämpling och försök till brott, vilket de i sak också är.

Nyheter i försöksbestämmelsen var dels, efter utländskt mönster, en beskrivning av den s. k. punkt i en handlingsprogress där förberedelse övergår till försök, med ett ord försökspunkten, dels ett i lagen stadgat utskiljande från det kriminaliserade området av ett visst slag av s. k. otjänliga försök till brott. Båda dessa gränsdragningar är med nödvändighet, bortsett från s. k. fulländade försök, vaga och ej sällan svåra att tillämpa i praktiken. Ett tecken härpå är rättsfallet NJA 1954 s. 406, som refereras i boken. En man P hade i Haparanda åtagit sig att

via Pello 13 mil norr därom vid gränsen till Finland smuggla över bilen till detta land. Efter att ha kört till Mattila 7 km norr om Haparanda och övernattat där ångrade sig P nästa dag och körde bilen tillbaka till Haparanda. Enligt en knapp majoritet i Högsta domstolen kunde den möjligheten inte uteslutas, att P under färden till sitt hem ej var bestämd i sitt uppsåt att verkställa den olovliga utförseln, och därför ogillades åtalet. Enligt författarna var det klart, att P inte hade påbörjat utförandet av bilen ur riket. Detta ansåg visserligen ett justitieråd, men båda underinstanserna och ett annat justitieråd ansåg tvärtom. De tre bestämmande justitieråden uttalade sig inte i frågan. Det kan inte uteslutas, att de ansåg försökspunkten vara uppnådd.

Genom 1942 års strafflagsändringar ersattes begreppet delaktighet i brott av begreppet medverkan till brott, vilket utom anstiftan och medhjälp innefattar medgärningsmannaskap. Framställningen i avsnittet Medverkan är förtjänstfull. Beträffande medgärningsmannaskap kunde ha tillagts, att en ”arbetsfördelning” mellan två eller flera gärningsmän kan förekomma, t. ex. vid rån, varvid en gärningsman utövar tvånget och en annan utför tillgreppet, förutsatt att båda har det för rån utmärkande uppsåtet (jfr s. 115 f.).

Om ansvaret för delaktighet i brott enligt 1864 års strafflag har sagts, att det var accessoriskt till ansvar för ett huvudbrott. Denna princip sattes dock vid behov ur spel med hjälp av begreppet medelbart gärningsmannaskap (jfr s. 116). Sedan har det påståtts, att ansvar för anstiftan och medhjälp efter 1942 års ändringar inte längre är accessoriskt, men detta har varit en överdrift. Accessorieteten står delvis kvar. Det fordras, att den objektiva delen av ett huvudbrott har kommit till stånd (mindre väl är detta uttryckt i bokens ord på s. 122, att ”ett brott objektivt sett kommit till stånd”).

Översikten i 6 kap. över den numera mycket komplicerade svenska internationella straffrätten, brottsbalken 2 kap., är väl avvägd.

En recension får lätt slagsida genom att mer utrymme ägnas åt förmenta brister i det granskade arbetet än åt erkända förtjänster. För att motverka en sådan obalans påminner jag läsarna om mitt mycket positiva helhetsomdöme i recensionens början. Jag är dessutom inte säker på att jag alltid har rätt. Jag är kännbart medveten om egna begångna misstag. Det bör stå en recenserad författare fritt att genmäla i samma publikation.

Läroboken Straffansvar är skriven för juris studerande. För den som under 50-talet och något däromkring undervisade i straffrätt har den varit en givande läsning, som har väckt nytt liv i halvt förgätna kunskaper. Boken kan rekommenderas även till yrkesverksamma jurister, som känner behov av en repetition av straffrättens allmänna regler om brott.

Tore Strömberg